

ВИСОКО

I Положај

Високо је у средини историјске Босне. Оно је у средњем веку било највеће и најзнатније насеље у њој. Имало је око њега у то време много градова и рударских места. У непосредној близини су били Сутиска, Бобовац и Моиштре, затим Дубровник, а нешто даље, према југозападу и западу, Крешево и Фојница. Ниједно од тих места није могло достићи Високо, све док нису дошли Турци, само због тога што је Високо имало повољан централни положај и одличне саобраћајне прилике.

У Високом се слива у Босну прва њена већа притока с леве стране, Фојница, која је код Кисељака примила у се Лепеницу. Долином Фојнице водио је пут који је био најкраћа веза између Дубровника и Угарске. Из Високог се је продужавао преко Олова и Сребрнице у долину Дрине. Од Подвисоког (тако се је Високо звало у средњем веку) полазио је пут који је долином реке Босне везивао средњу Босну са панонским басеном.

Природно је, да је тако важан саобраћајни чвор требало и заштити. Сама природа пружила је за то повољну прилику. У свом доњем току, пошто је примила Лепеницу, Фојница се пробија кроз доста дугу клисуру. На левој страни реке дижу се високи и стрми брегови, а последњи, други по величини, Град, издигао се као пирамида изнад места где Фојница оставља теснац и улази у Варошко (Височко) Поље, да се, после неколико стотина метара, улије у Босну. Том брегу, који доминира пролазима кроз долине Босне и Фојнице, које су обе код Високог знатно стешњене, може се лакше прићи једино са западне стране. Стога је врло вероватно да је на том брегу најпре подигнуто утврђење, а ускоро се, као што је то било у средњем веку, под њим образавало подграђе.

За постанак и развитак Подвисоког била је од значаја још једна околност. Високо лежи баш у средини око 30 км дугачког а знатно ужег басена, који је окружен многим планинама, а сматра се једним од најжитороднијих крајева у Босни. У Високом се и данас врши врло интензивна размена производа између становника поља и планине.

Саобраћајне, топографске и економске прилике условиле су постанак града Високог и подграђа Подвисоког, једног од најинтересантнијих средњовековних насеља у Босни. Само утврђење давно је напуштено, јер је Високо средином 15. века изгубило свој стратешки значај и политички престиж у земљи, услед измењених политичких при-

лика на Балканском Полуострву. Његово подграђе, Подвисоки, одржало се и до данас, а за то има највише да захвали сем положају (због кога је и доцније вазда било макар и мањим административним центром), и економским приликама своје околине.

Данашње Високо лежи у подножју брдâ Крижа и Града, мањим делом по њиховим странама а већим у пољу, на левој обали Фојнице и Босне. Од пре четрдесет година, од како је изграђена железначка пруга Брод—Сарајево, Високо је прешло и на десну обалу Босне, и почеле су да се множе куће око железничке станице и новог католичког манастира, у некадањем атару села Кула—Бањера. Ту се насељавају појединци из старог дела града и нови досељеници.

II Постанак и прошлост

1. **Постанак.** Врло је тешко одговорити на питање, када је постало Високо, јер о том нема никаквих података. А да није било Дубровника и његових трговаца насељених у Високом, о средњевековном Високом не би скоро ништа знали. Повеље босанских владара и други споменици врло су оскудни извори. Због угодног централног положаја и повољних топографских прилика, морамо претпоставити да је на месту данашњег Високог постојало неко насеље или утврђење и пре него што се Високо јавља у писаним изворима. Осим тога у околини Високог нађено је више налазишта из преисториског и римског доба, као и раног средњег века. У оближњим селима Ричици и Чатићима налажени су гробови из халштатског доба. Римских остатака нашло се у Илијашу, Брези и Арнаутовићима (10 минута од Високог). Из раног средњег века сачували су се остаци базилика у Арнаутовићима, Брези, Дабравинама и Згошћи. У селу Мухашиновићима ($\frac{1}{2}$ сата од Високог) нађен је 1898. год. чувени Кулинов натпис, први те врсте у Босни. Иначе, околина Високог изгледа као засејана многим средњевековним некрополама, од којих ће бити најстарија она у Згошћи. А на много места по височкој околини постоје и сада трагови калдрма које су водиле из Високог на разне стране. Тих калдрма је тако много и у тако разним правцима да би их вредело нарочито проучити.

Као што сам напред наговестио, највероватније је да је најпре саграђен град, а онда се испод њега развило предграђе, као што је то био врло чест случај у средњем веку. Да је и овде био исти случај, као најбољи доказ могу нам послужити средњевековна имена *Високи* и *Подвисоки*, насеље под градом Високим.

2. **Високо у средњем веку.** — Високо се у писаним изворима јавља сразмерно доцкан. Пре њега помињу се нека околна места. Год. 1203 помиње се *Бијело Поље* на ком је бан Кулин држао скупштину.¹ Год. 1244. помиње се *Бан брдо* (сада село на путу из Кисељака у Сарајево) као столица босанског бана и католичког бискупа.² У следећем веку ово се место више не помиње. Због ширења босанске државе, његова важност сигурно је прешла на оближње Високо које има подеснији положај. 1322 и 1380 помињу се данашње Моштре; 1322 у њима

¹ *Prelog, Povijest Bosne...* 17.

² *Jireček, Die Handelsstrassen*, 31.

борави бан Стефан у кући великог госта Радослава.³ Ту негде морала је бити и раније поменута Кулинова црква. А у доба босанских краљева била су још знаменита места Сутиска и град Бобовац.

Подграђе града Високог, које се јавља под именом *Sub Uisochi*, *Sotto Uisochi*, *Podvixochi* и сл., помињу дубровачки извори између 1348 и 1430 год. већ као центар целокупне босанске трговине, док је оближњи град Бобовац важио у то време као главна резиденција босанских банава и краљева (у њему се чувала босанска краљевска круна), али неки од њих бораве, периодично или стално, у Високом.⁴ Будући у средини историјске Босне, Подвисоки је сконцентрисао у себи сву босанску трговину и привукао и стране трговце. Тако је у Високом постојала у то доба јака дубровачка колонија. С тим у вези била је овде и једна од најгласовитијих царина тога доба.⁵ Из Високог су се извозили у Дубровник сточни производи, восак и сребро.⁶ Год. 1377. и 1424. помињу се дубровачки трговци насељени у Подвисоком који путују по Босни тргујући сукном.⁷ Год. 1923., нађена је у Високом већа количина сребрног дубровачког и босанског новца.

Подвисоки, као трговачко место, био је у почетку једино место те врсте и толико на гласу, да је, како вели Јиречек, код Дубровчана адреса „трговцима у Босни“ значила исто што и „трговцима у Подвисоком“ (доцније „трговцима у Фојници“).⁸ Колики је био значај Подвисоког у то време види се и из тога, што је Високо у средњем веку било крајња тачка једног врло важног пута: из панонског басена водио је пут долином Босне, преко Добора, Добоја, Маглаја и Врандука до Високог, и тим су се путем у средњем веку, а и доцније, кретале многе војске.⁹ Овај пут састајао се у Високом с другим, још важнијим, који је у најкраћој линији везивао Дубровник са Угарском, а поред тога ишао кроз врло богате крајеве. То је био пут из Дубровника преко Мостара, Коњица и Крешева кроз Подвисоки, па преко Олова даље.¹⁰ Првим делом овог пута ишла је, све до иза окупације, трговина између Мостара и Високог.

Осим тога, Подвисоки је био један од католичких центара у Босни. Већ у XIV веку у њему је постојао фрањевачки католички манастир св. Николе. 1450 саграђен је у близини још један манастир.¹¹

Подвисоки је био на врхунцу свога сјаја у почетку XV века, за владе краљева Остоје и Твртка II. Имајући тако велики значај у економском животу босанске државе, Подвисоки брзо постаје и средиштем политичког живота. У њему су стога често боравили босански владари, нарочито последњи, и имали свој „славни двор“.¹² Наиме, и босански владари као и суседни рашки и остали по Европи, имали су по више престоница и у току једне године измењали би по више резиденција. Бан Твртко потврђује 1. септембра 1355 у Подвисоком Дубровчанима

³ Гласник Зем. Музеја. 1914, 228; *Talloszy*, Studien zur Geschichte Bosniens u. Serbiens... 11.

⁴ *Jireček*, Die Handelsstrassen... 58.

⁵ *Truhelka*, „Nada“ 1903, 258.

⁶ и ⁷ *Jureček*, Споменик С. К. А. XI, 37—38, 75.

⁸ *Jireček*, Die Handelsstrassen 29.

⁹ *Ibidem*, 87.

¹⁰ *Ibidem*, 80.

¹¹ *Jelenić*, Kraljevsko Visoko i samostan sv. Nikole, 41, 51—52. Sarajevo 1906.

¹² *Jireček*, о. с. 80.

све њихове раније привилегије.¹³ Краљ Остоја борави већином у Високом. У Подвисоком нашли су Остоју 1399 дубровачки посланици Жун Журговић и Михоч Растић.¹⁴ 6. јануара 1403 или 1404 издаје Остоја „под висоцџмь“ повељу Павлу Клешићу, којом му даје град Висући у приморју у замену за његове поседе у Дувну, Гламочу и Босни.¹⁵ 30. марта 1404. послани су из Дубровника посланици краљу Остоји у Бишке (код Мостара) да се жале на неприлике и нове намете којима су изложени дубровачки трговци у Неретви, Подвисоком и Сребреници и у многим другим местима његова краљевства.¹⁶ 22. априла 1404. дао је Остоја под Високим повељу Млечанима да могу слободно трговати по његовој земљи.¹⁷ Исте године држан је у Подвисоком буран збор краља и босанске властеле. На том збору збачен је Остоја а за краља изабран Твртко II.¹⁸ Овај борави у Високом за време обеју својих влада (1404—1408. и 1418—1443.). 1408. год. краљ Остоја је понова сео на босански престо и резидира у Високом. 28. децембра 1408. поклања он Ђорђу и Вучићу браћи Радивојевићима између осталог и царине под Високим.¹⁹ Следеће године, 4. децембра, потврђује он „подь високиџмь“ Дубровчанима привилегије које су им дали рашки и босански краљеви.²⁰ Остоја је умро 1418. а Босном завладао по други пут краљ Твртко II. „Под Високим“ потврдио је он 21. децембра 1422. Млечићима раније привилегије да могу слободно трговати по Босни.²¹

Што се је Високи са Подвисоким у то време издигао до тог положаја разлози су поглавито у овом. Босански краљеви имали су више престоница (Бобовац, Крешево, Високи и др.), али ниједна од њих није играла ону улогу у економском животу Босне као Високо. Високо је, због згодног централног положаја у држави и због повољних локалних топографских прилика, могло да се развије у веће насеље, које је у себи за дуже време сконцентрисало сву босанску трговину средњег века. Тако напредна варош била је привлачна не само за трговце него и за краљеве, и Високо баца у засенак у једном периоду босанске историје сва остала места у Босни.

Међутим, у то време, почетком XV века, у Босни су уопште биле врло рђаве политичке прилике, и то се осетило и у Високом. Угарски утицај био је пресудан у то доба, јер је у земљи била скоро анархија. У свом писму од 11. марта 1410. год., ректор и веће дубровачке општине туже се мађарском краљу Жигмунду да су 4. фебруара те године његови војници из Врандука (под баном Павлом Бешење) дошли под Високо и као какви пљачкаши одвели везане са собом све дубровачке грађане насељене у Високом, племиће и пучане, заједно са робом и стварима. Краљу Остоји ипак је пошло за руком да умакне.²² А 20. маја 1412. они се опет туже Жигмунду како је кнез Вук, унук краља Остоје, под Високим убио и оробео Јакова Луцића Бунића,

¹³ *Fermendžin*, Acta Bosnae 32.

¹⁴ *Miklosich*, Mon. Serbica 235—237.

¹⁵ *Пуцић*, Споменици I, 50.

¹⁶ *Пуцић*, о. с., Примџбде IV—VI.

¹⁷ Гласник Др. Срб. Словесности, XII, 213

¹⁸ *Jelenić*, Kralj. Visoko 29.

¹⁹ *Fermendžin*, Acta Bosnae, 87.

²⁰ *Miklosich*, о. с. 272—273.

²¹ *Fermendžin*, Acta Bosnae, 118.

²² *Fermendžin*, Acta Bosnae, 91; *Jureček*, Ист. Срба II, 115.

дубровачког трговца у Дежевици (код Фојнице), на путу из Дежевице у Подвисоки.²³ Из тога се изродила велика дипломатска распра која је окончана тек после две године.

После овога времена, последњих деценија босанске самосталности, Високо стално опада. Због све већег надирања Турака, босански краљеви траже сигурнију резиденцију и бораве обично у заклоњеном Крешеву, па и у Јајцу. Пошто више није било сигурно ни за краљеве, Високо је још мање сигурно за трговце, и оно престаје бити центром босанске трговине, а његов значај прелази на Хвојницу или Фојницу. Почетком XV века, за време борби између краљева и властеле, у Босни превлада турски утицај и скопљански намесник Исаакбег често борави с војском у Босни. Године 1434. и 1435-36. у централној Босни борави с војском Исаакбегов син Барах. Марта 1436., Дубровчани шаљу једног посланика Бараху, и у инструкцији том посланику кажу да га потражи у Подвисоком, а ако га ту не нађе да га потражи у Врхбосни.²⁴ Само још 1445 год. помиње се Петар Војсалић, господар Високог и војвода Доњих Крајева.²⁵

Несумњиво је ово највише допринело опадању Високог. Јер док су у Босну чињене провале само са С и СЗ, Високо је било доста удаљено и није било непосредне опасности. А када су наишли Турци, они напредују од истока и тако непосредно угрожају сам центар босанске краљевине. Високо напуштају најпре краљ и краљевски двор, а постепено и остали. И тако је Високо фактички пало већ тридесет година пре него што је пала Босна, и ако Турци још нису постали правим господарима.

3. Високо под Турцима. — Опадање Високог продужило се под Турцима још бржим темпом. Трговина, од које понајвише зависи развитак неког града, може напредовати само у нормалним приликама, а цело време што су Турци владали Босном било је испуњено разним трзавицама; зато је значај Високог опадао. Вероватно да је одмах у то време напуштен и град Високи, који се више нигде не помиње, и остало је само насеље под градом, које се прозвало Високи или Високо, скраћено од Подвисоки.

Врло су бедни остаци старог града Високог. Само на западној страни рушевине познаје се угао и једна просторија. Остало је све засуто камењем од кога је град био сазидан. Између рушевина старог града Високог и села Града, које је у њиховој близини, постоји средњевековна некропола. Поред стећака има и неког тесаног камена.

Опадању Високог највише је придонело подизање новог центра у Босни. Почетком 16. века Турци подигоше Сарајево, на место, а можда и на месту старе Врхбосне и учинише га средиштем своје нове покрајине. Сарајево је брзо достигло и престигло Високо, и због велике близине тог новог центра Високо је бачено у засенак, а одржали су га само његови специјални радови. Данашњи састав становништва, историјски подаци и народна традиција показују да су се почетком турске владе десиле знатне промене у становништву, и Високо је брзо постало типском муслиманском вароши. Број досељених Турака и других странаца био је мали, број исламизованих све већи, а број хришћана

²³ *Fermentžin*, о. с., 95.; *Glasnik Zem. Muzeja* 1908, 423—431.

²⁴ *Jureck*, *Ист. Срба* II, 139.

²⁵ *Batinič*, *Djelovanje Franjevaca* I, 98.

све мањи; сем тога, ови су често и много страдали. Тако су на пр. 1524. год. Турци разорили све католичке манастире у Босни, па и у Високом. Манастир Св. Николе обновљен је између 1526. и 1530., али је грађен од плетера.²⁶

Под Турцима Високо постаје обичним нахијским местом у сарајевском кадилуку, а границе те нахије нису биле сталне. Док је 1527. године Фојница била у височкој нахији,²⁷ 1565-66. на територији данашњег височког среза биле су још вијачка и дубровничка нахија.²⁸ Карактеристично је да исти извор на једном месту помиње *вилајет височки*. Ово је само нека успомена на старину, јер се на другим местима, у истом смислу, Високо помиње као *касаба*.

Од 1589. до 1615. био је босанским бискупом Фрањо Баличевић, родом из села Ричице код Високог. Он је 1600. год. обавио по Босни апостолску визиту и о том поднео папи извештај. По том извештају у Високом и околини (без Сутјеске) било је 800 католичких кућа (преко 3000 душа) а у самом Високом поред манастира и цркве св. Николе била је и „*la capella del Ré*“. У манастиру је било 10 фрањеваца, 6 свештеника, 2 клерика и 2 конвертита.²⁹

За историју Високог у 17. и 18. веку налазимо уопште податке у главном само у путописима и извештајима католичких свештеника. Тако у свом извештају о Босни из 1628. год. *А. Гришчевић* помиње Високи међу разореним градовима у чијој је близини насеље, т.ј. Подвисоки, са око 300 кућа.³⁰ Исто се вели и у једном другом извештају из прве половине XVII века:³¹ значи, извор им је исти, т.ј. један турски попис из 1620. год. У свом писму од 3. фебруара 1630. из Сарајева, фра Павле Татић помиње манастир св. Николе у Високом у ком је нашао један старински мисал: „*in postra lingua*“.³² 1636. год. свргнут је босански дефтердар, јер се против њега побунио народ из нахија Високог, Крешева, Прозора, Неретве, Трнове и сарајевске околице.³³ Год. 1640. прошао је кроз Високо *Павле од Ровиња* и оставио интересантне забелешке о њему. Високи му је најлепши турски град који је до тада видео. Град је у равници; има 7 џамија и 7 мезџида. Између кућа су вртови са воћем. И фрањевци имају леп врт. Затим описује једну дечију игру и вели како му је један старац певао уз гусле.³⁴ Год. 1655. било је у Високом, по извештају бискупа Маријана Маравића, 700 муслиманских кућа и 6 џамија, а само 8 католичких кућа и манастир св. Николе. Маравић говори о Високом као о вароши и не помиње његов град, а говори о градовима који су тада били око Високог (Дубровник, Кушлат и др.)³⁵ Број муслиманских кућа што га

²⁶ Ljetopis fra Nikole Lašvanina, Glasnik Z. M. za 1915, 275; Starine XXV, 25. Jelenić, Kralj. Visoko, 60.

²⁷ Starine XVII, 78.

²⁸ Сицил сарајевског мулалука за 973 год. по Хири (1565/66). Податке из сицила, који није објављен, саопштио ми је г. Влад. Скарнић, кустос музеја у Сарајеву, на чему му овде захваљујем.

²⁹ Glasnik Z. M., 1909, 71.

³⁰ Starine XVII, 124, 128.

³¹ Starine XIV, 188.

³² *Fermendžin*, Acta Bosnae 393.

³³ *Bašagić*, Uputa..., 66—67.

³⁴ Starine XXIII, 25.

³⁵ *Fermendžin*, о. с., 477—478.

наводи Маравић биће свакако претеран и више вероватноће има турски попис из 1620. год. са односним додатком, јер Маравић, будући католик, није могао ни сазнати право стање муслимана. Сам број католичких кућа (8) показује, колико су височки хришћани морали бити прогоњени од Турака. Височки фрањевци и манастир били су у то време у тако бедном стању, да су два фрањевца 1659. год. ишла у Пољску, да просе милостињу како би манастир избавили од дугова.³⁶ То им је мало помогло. У то време довршен је и „кандијски рат“ (1645—1664). Турци, да се освете за неуспех, почели су угњетавати хришћане у својој држави. Између осталог, 1670 год. оружјем истераше фрањевце из Високог, и манастир страда. Фрањевци су се ипак наскоро вратили и обновили манастир.³⁷ По извештају бискупа Николе Оловчића, било је 1675. год. у католичкој жупи височкој свега 300 католика, а манастир задужен.³⁸ По Златовићу, фрањевци су морали напустити манастир у Високом већ 1688., па су све ствари из њега и из цркве пренели у Градишку и ту се настанили;³⁹ по Јеленићу то је било тек 1697.

1697. продро је све до Сарајева аустријски војвода Евген Савојски. Кад је одступао, повео је са собом највећи део католичког становништва из долине Босне, и тада су се и височки католици иселили у Славонију, а манастир им је дефинитивно запустео. Може бити да је таквих сеоба било и раније, јер су Турци после сваког пораза свој гњев искаљивали на хришћанима у својој држави.⁴⁰ Ипак се још 1701. год. на једној молби, писаној у Кршеву, потписују и представници католичке општине у Високом.⁴¹ Али већ у следећим пописима босанских католика, које су католички свештеници врло марљиво водили, као што су они из год. 1741—1744., 1762. и 1768., не само да се не помињу католици у Високом него се не помиње ни височка жупа (парохија), што значи да тада није било католика ни у Високом ни у ближој околини.⁴²

Од тада, кроз 18. и у почетку 19. века, Високо се истиче у сасвим другом погледу; у писаним изворима помиње се скоро само по злу. За време опадања турске царевине и јаке централне власти у њој, у Босни се јављају аутономистички покрети, а самовољни појединци чине злодела. Сарајево предњачи у свима бунама. Његовом утицају није се могло отети ни Високо, јер му је било врло близу.

По причању летописца Николе Лашванина, 1734. год. дигли су с Босне Височани и Сарајлије Абдулах-пашу.⁴³ 1742. по Високом харакуга.⁴⁴ 1745. Височани помажу сутјешког викара фра Бону Белића, кога је затворио нашин тевтиш.⁴⁵ 1746. барјактар Калајџија и Салих-паша Семиз убили су Мијата Франића из Високог.⁴⁶ 1747. височке баше и

³⁶ *Batinić*, *Djelovanje Franjevaca u B. i H.* II, 143; *Starine XXXVI*, 126.

³⁷ *Jelenić*, *о. с.*, 75—76, 78—79.

³⁸ *Starine XXXVI*, 150—151.

³⁹ *Starine XXIII*, 25.

⁴⁰ *Jelenić*, *о. с.*, 81—85.

⁴¹ *Starine XVII*, 86.

⁴² *Batinić*, *о. с.*, III, 78—79, 118, 168—169.

⁴³ *Гласник З. М.* 1915, 14.

⁴⁴ *Ibidem* 1915, 20.

⁴⁵ *Ibidem*, 23.

⁴⁶ *Jelenić*, *о. с.*, 89.

пред њима Хороз Смаил-баша оборише оцаке кадија Суље и Беџира и баш-имама, који су доста сиромаша увелили.⁴⁷ 1756. послао је босански намесник Ђамил-паша целе чете мубашира да по Босни утерују неке намете и глобе народ, и тако изазвао отпор. Да се покаже, на Височане пошаље 600 коњаника. Височанима притеку у помоћ Сарајлије па разбију пашине делије.⁴⁸

У меџлизи фојничког кадије (по саопштењу г. Д-ра Сафветбега Башагића) забележено је како је Високо дало 1799/1800. помоћ од 1600 гроша за поправак сарајевског града место коморе и ћерахора. 1818. буне се Сарајлије и Височани против паше Деренделије, а 1828. Височани су били узрок смењивању и смрти Абдул-Рахман паше.⁴⁹ Ратоборни и конзервативни Височани показали су те своје особине у јачој мери последњи пут приликом окупације Босне; они су се опирали аустријској војсци, али узалуд.

Док су и мања места у Босни дала људе који су се истакли као високи турски чиновници, војници, научници или књижевници, Високо се не може похвалити да је имало таких људи. 1016. год. по Хиџри (1607/1608.) умро је у Осијеку у Славонији Височан Хасан-ефендија који је ту био велики шах.⁵⁰ Беџир-ефендија Височак забележио је 1177. год. по Х. (1763/64) једну кратку песму од 16 стихова на српском језику; можда је његова а можда и народна.⁵¹ О њима се не зна ништа више.

*

Почетком XIX века почиње и веће интересовање за Босну, као и за остале балканске земље. Најпре Наполеон шаље своје изасланике. После њега Аустрија. Не могући се ширити ни на коју другу страну, а да надокнади многе губитке и поразе, Аустрија је средином прошлога века одабрала за освајачке циљеве Балкан, и због тога врло често слала разне мисије у Босну. Тако нам, дакле, странци у ово време пружају највише података о Босни, док домаћи извори нису још ни сабрани ни проучени. Погдегде помиње се и Високо.

По наредби ђенерала Мармона пропутовао је Босну 1806. год. француски капетан Marelière. Он је био и у Високом. По његовом извештају, Високо је тада имало 2400 становника, међу којима није било никако хришћана. Много се учињају коже.⁵² Шесет година доцније био је у Високом *G. Thoemmel*, аустријски официр. По њему, Високо је средиште казе са 3500 становника. Преко Босне има дрвени мост. Многе се израђују ћебета и ћилими.⁵³

Са овим страним писцима слаже се, у главном, и домаћи географ тога доба, фра *Јукић*. У свом „*Zemljopisu i povjestnici Bosne*“, описујући височку нахију, вели да у Високом има до 3000 Турака (т. ј. муслимана) и до 60 кућа православних. На Босни је дрвен мост. На брегу изнад вароши су рушевине старога града. У Високом су добри табаци

⁴⁷ Гласник З. М. 1924, 25.

⁴⁸ *Vašagić*, *Uputa...*, 104.

⁴⁹ *Vašagić*, *Uputa* 128—129, 137.

⁵⁰ Архив Музеја у Сарајеву, рукопис 981.

⁵¹ Архив Музеја у Сарајеву, XVI - 3, № 153. Ове податке из рукописа уступио ми је г. Др. Башагић, на чему му овде захваљујем.

⁵² Гласник З. М. 1906, 327.

⁵³ *Thoemmel*, *Vilajet Bosnien*, 122. Wien 1867.

и добри се биљци ткају.⁵⁴ У погледу броја становништва, ови се писци прилично слажу, али ипак претерују, јер је Високо 1910. год. имало тек 4102 становника, пошто се у њега многи доселили, нарочито после окупације, и прираштај од 5—700 душа за 60 година изгледа премален: досељавње је било знатно јаче него исељавање (иселило се је само неколико породица у Турску).

После ових вести наскоро долази и окупација Босне. Стање у Високом се од тада слабо изменило, иако је за то било услова.

Ш Т и п

Немамо података о том како је Високо изгледало у ранијим временима, и с тога је немогуће реконструисати слику старог Високог. Нешто су упамтили старији људи, а нешто успомена има у предањима и топономастици. Незгода је, затим, и у томе, што је Високо често пута страдало од пожара. Табанска џамија горела је на пр. и обнављана три или четири пута. Високо је највише страдало приликом пожара 25 новембра 1911, када је изгорело више од половине вароши.

Пошто су у Росуљама насељени већином православни, који су се у Високо почели досељавати пре 120—150 година, а у махалама испод шедрванске џамије и између Росуља и Јалије само сиромаси и Цигани, — можемо оправдано веровати да су то најмлађи делови града, као и Јалија, чије само име каже да је то било празно земљиште испод вароши. Према томе, старији је део Високог онај у странама Крижа и Града, око потока Љетовика који тече између њих, и у подножју тих брда око друма. На периферији, испод вароши поред Фојнице, била је табана, јер су се овакви занати увек радили изван вароши. Развијајући се и ширећи на све стране, Високо је давно морало захватити и табаке (и они су сада већ у његовој средини), па је прешло и на десну обалу Босне. Правац овом ширењу дала је железничка станица око које се развија нови део вароши. Ту се спуштају појединци из вароши и насељавају нови досељеници.

Као и многе друге босанске вароши, и Високо је, у основи, друмско насеље оријенталско-балканског типа. Средину вароши чини чаршија са Себиљем (чесма подигнута као задужбина) на раскршћу путева који су условили постанак Високог. Од Себиља идући низ Фојницу пролази се кроз Табану и излази на Јалију. Сада је Јалија главни део вароши, јер су ту сва надлештва и ту је, испод ушћа Фојнице, мост преко Босне. У Чаршији, Табани и на Јалији су само радње, а у новије време и ту се граде куће за становање; иначе се станује у споредним улицама — махалама, „сокацима“. До великог пожара 1911 све су улице биле врло уске, кривдаве и рђаво калдрисане. Такве су и сада улице по периферији, по Перуцу, Краљевцу и Росуљама, где није дохватио пожар. После пожара, тадашња земаљска влада помогла је, те се је Високо обновило по извесном плану. Улице су проширене и куће су с обе стране до водене у правац. Старе куће су биле већином „на чардак“, грађене од чатме и ћерпича а покривене даском. После пожара израђене су у пострадалим деловима града нове куће истог типа, али од боље грађе, од цигле, и покривене црепом. Постепено граде се, нарочито на Јалији и у чаршији, зграде средњеевропског типа.

⁵⁴ *Sl. Bošnjak*, *Zemljopis i povjestnica Bosne*, 33. Zagreb 1851.

Варош се дели на пет џемата; они носе имена лица која су некада у њима живела и истакла се (Алахудин, Хаџи Ибрахим, Хаџи Хасан, Хаџи Мурувет, Шерефудин). У једном кадијском сицилу, који се чува у сарајевском музеју, помињу се 1753/54. махале Алахудин, Шерефудин, Х. Мурувет и Краљевац. Сваки џемат има више махала, сокака и чикма (ћор-сокака), који носе имена или по родовима (Орућа сокак, Караме-хића сокак и др.) или по географским објектима и особинама (Росуље, Јалија, Перутац, Доња Махала и т. д.) или су успомене на раније стање (Текија, Хамам и сл.) Само Краљевац и Љетовик опомињу на већу старину.

Од девет џамија, колико их има у вароши, најважније су шедрванска и табанска. Православни имају на периферији према Кисељаку своју цркву, саграђену 1855, а 1906 подигнут је у Високом нов француски манастир са црквом. Јевреји имају синагогу.

*

О ранијем изгледу и приликама Високог могао сам сазнати ово. Мост у Високом помиње се у цитираним делима из прве половине XIX века. По казивању Височана, куле тога моста биле су од камена, а под од дрвета. Аустријанци су га оборили приликом окупације. После је подигнут дрвени мост, а 1924. саграђен је нови, нешто ниже од места где је био стари. До старог моста била је у турско време тамница, а где је сада среско начелство били су хамбари у које се сносило жито из целе височке нахије, и у случају глади или друге невоље народу делило. Између места где је била стара ћуприја и садашњег моста је Мусала. Ту су клањале хаџије при поласку и повратку са Ђабе и чињене дове за њих. Кад је лепо време, ту се клањало и о Бајраму. Мало даље одатле, поред пута за Подвисоко (тако се зове доњи део височког среза) је Хаџина Вода, где су се хаџије опраштале и биле дочекиване, док се је путовало коњима. Ближа родбина ишла је и даље. На Краљевцу је била сахат-кула, и то се место и сада зове Кулиште. У једној улици између Краљевца и Себиља, у којој је сада медреса, био је хамам (купатило), па се та улица још зове Хамам. Место под медресом (и кафана на том месту) зове се Тахмиз. То је успомена на доба када је кафа била нека врста монопола, и на том су месту сви Височани пржили и тукли кафу уз плаћање таксе. То се је звало тахмиз. Део улице од Себиља до табанске џамије зове се Текија (манастир). По народном предању Табана је била раније испод Високог, у Озраковићима, а под Љубнићима су били вакуфски млини. Док је варош страдала од пожара, Табани су шкодиле поплаве. 1869. вода је однела и Табану и џамију. Височким тетимама били су у турско време: Озраковићи и Вратница с Оцаком уз Шерефудин, Арнаутовићи уз Алахудин, Срхиње уз Хаџи Мурувет, Збиље уз Х. Ибрахим и Таукићи уз Х. Хасан.⁵⁵

Док данас у вароши сви становници живе измешано, раније није било тако. До окупације, у Високом је било стално насељених само православних и муслимана. Православни су седели само на Перуцу, изнад цркве, и у Росуљама, а у граду су само држали дућане. За време великих муслиманских празника и петком нису уопште смели силазити

⁵⁵ Што је заправо *шеџима* нисам могао сазнати више осим да та реч значи *предграђе*. Пошто поменути џемати и села и данас стоје у заједници у погледу ичпаше и дрварења у шуми, мислим да су турске власти баш због тога појединим височким џематима доделиле нека околна села. Њихова економска заједница сачувала се донекле и данас. Чини се, да су та села имала нека градска права.

у чаршију; телал их је у очи тога дана опомињао на то. Антагонизам између једних и других трајао је све доскора, и до пред Велики Рат били су врло чести сукоби између православних и муслимана. Он постоји делимице и данас изузев најмлађе генерације, али више није од утицаја ни на облик ни на економски живот вароши.

IV Привредне прилике

За Високо се с правом може рећи да је занатска варош. Велика већина домаћег становништва живи од занатског рада. Овде се раде: табачки, ђебеџијски, опанчарски, сарачки, самарџијски, терзијски, кујунџијски, месарски и др. занати. Као што се види, већина ових заната је у вези са сточарством које је у околини Високог доста развијено, и датира од давнина. Неке занате раде само православни (ђебеџије, пуцари, кујунџије, самарџије, терзије, абације и др.), неке само муслимани (њихов монопол су табачки, чаругџијски и сарачки занат), а Јевреји су тенеђије. Раније се радио и мутапџијски занат. Било је православних чаругџија који су правили плитке опанке; та се роба више не троши и тако је занат пропао. Раније је такође било више мумџија, а сада су само двојица. Било је затим занатлија који су правили местве и фирале, а сада има само један који прави фирале, док местве праве ципелари.

Од свих заната су најзнатнији кожарски и ђебеџијски. У једном сицилу, који се чува у Архиву Балканског Института у Сарајеву, забележено је 1753. год. како се табачки еснаф у Високом тужи везиру што неки мајстори раде по селима, а не у месту како је правило и како је остало „од фета“. Табаци учињају коже од говеда и од ситне стоке. Годишње се изради око 20.000 говеђих, и до 100.000 бравијих кожа. Један део учињених кожа преради се у самом Високом (у опанке), а добар се део извози. Раније се највише извозило у Беч, Будимпешту и Трст, и нешто говеђих кожа у Сарајево. После рата занат опет напредује (за време рата нешто је застао), и учињене коже се извозе у Сарајево и у друга места наше нове државе. Продукција опанака иде до 1.000.000 пари годишње, а највише се шаљу у Сарајево, и одатле по целој Босни. Пошто се стара занатска организација изгубила, основана је *Кожарска Задруга* која купује и учиња коже. Од 1924. у Високом има државна кожарска школа. Вуна се делом прерађује у Високом а делом извози. Исто тако су на гласу и височке ђебеџије. Височка ђебета се извозе по целој Босни. За време Турака правила су се мала ђебета која су слата у Арбанију, Јужну Србију и у крајеве све до Цариграда. Сада извозе велика ђебета у Босну, Славонију и Далмацију. 1895. основана је Српска Вебеџијска Задруга. Она купује вуну и даје мајсторима на израду. Пре тога ђебеџије су радиле за рачун неких богатијих трговаца муслимана. У неколико муслиманских кућа жене ткају ћилиме. Пре три године основана је филијала државне ткачнице ћилима из Сарајева.

Уопште сва се домаћа индустрија још увек врши врло примитивно. Конзервативни менталитет Височана без разлике вере, а и економски разлози (страх од пролетаризације) не дозвољавају да се уведу икакве новотарије, и тако они сами спречавају прогрес своје вароши. Овде би се дале подићи фабрике за прераду сточарских производа; водене снаге има доста, а околина је богата дрветом и угљеном врло

добре каквоће. Само један мали део овдашњих индустријских израђевина продаје се на височкој пијаци. Робу закључују трговци на велико, и шаљу је у Сарајево и друге крајеве, тако да сами произвођачи релативно мало зараде.

Као и у многим другим варошима, већина височких занатлија и мањих трговаца не може да живи само од свога заната, него се баве помало и земљорадњом. Неки су имали чифлуке по околним селима, које су после аграрне реформе 1919. изгубили, а неки сами обрађују своје земље. Височки муслимани држе уопште најбоље земље у ближој околини. Може бити да је то отуда, што су многи досељени из села око Високог.

Знатна је и височка трговина на велико. Овдашњи трговци извозе ћебета, опанке, вуну, и др., а увозе поглавито жито.

Најближа околина Високог, Надвисоко и Подвисоко, спада међу најжитородније крајеве у средњој Босни, али ипак нема ни толико жита да подмири потребе свога становништва, а камо ли да подмири недостатак у житу код сељака у суседним планинским селима. У накнаду за то, у височкој околини знатно је сточарство и воћарство. Због тога је височка пијаца чувена. У Високо, које је иначе врло тиха варош, у понедеоник, пазарни дан, слегну се велике масе света из срезова: сарајевског, зеничког, фојничког и коњичког. На пијацу се са села догони стока, сухе шљиве и друго воће, јаја и перната живина, а сељаци у вароши купују со, обућу, тканине за одело, а понајвише жито, нарочито у пролеће. Жито се добавља из панонских крајева и Посавине.

Сав тај трговачки саобраћај знатним делом врши се као и у старини. Осим железнице и добрих цеста за Кисељак и Бусовачу, нема добрих путева и роба се преноси товарима.

Осим поменутих задруга у Високом нема знатнијих индустријских и трговачких подuzeћа. После ослобођења основане су *Српска* и *Муслиманска Банка* са незнатним капиталима, које се углавном баве трговином. Има још неколико пецара ракије на велико. *Млекарска Задруга* извози, у главном, непрерађено млеко у Сарајево. У Ђерпићима има циглана. Ради се и на подизању једне приватне фабрике кожа и електричне централе.

V Становништво

Док је по попису од 1910. год. Високо имало 865 кућа са 4102 становника, 31. јануара 1921. имало је 828 кућа са 4064 становника. Од тога броја било је 2853 муслимана, 629 православних, 415 католика, 136 Јевреја и 1 без конфесије. Према попису од 1910. Високо је 1921. године показало извесно опадање како у броју кућа тако и у броју становништва. Томе ће бити главни разлози пожар од 1911. год. и опадање Високог за време рата.

Као што се из горњих података види, становништво је у погледу конфесија мешовито. Ту има муслимана, православних, католика и Јевреја. У погледу на народност, сви су, изузев малобројне стране елемементе (Јевреје, Цигане и др.) Јужни Словени, и ако већином национално несвесни (муслимани). Међутим подела по народности није од значаја него по вери, и у даљем излагању ја ћу се држати те поделе кад је реч о нашем елементу.

Порекло становништва испитивао сам на основу пописа породица из 1921. год. Чиновнике, државне и приватне, и остале, који су само привремено насељени у Високом, нисам узимао у обзир. Према тим испитивањима, у Високом има стално настањених :

<i>Јужних Словена</i>	муслимана	270	породица	са	540	кућа	
	православних	81	"	"	130	"	
	католика (Хрвата и Словенаца)	16	"	"	18	"	
		<u>367</u>		<u>породица</u>		<u>са 688</u>	<u>кућа</u>
<i>Сиранаца</i>	Цигана	16	породица	са	35	"	
	Јевреја	10	"	"	20	"	
	Чеха	2	"	"	2	"	
	Арбанаса	1	"	"	2	"	
	Румуна	1	"	"	1	"	
	<u>30</u>		<u>породица</u>		<u>са 60</u>	<u>кућа</u>	
		<u>367</u>		<u>породица</u>		<u>са 748</u>	<u>кућа</u>

* * *

Муслимани су први и по броју и по старини. Док су сви православни и католици досељеници, међу муслиманима има много старинаца. Муслимани, којих је 1921. било 2853 душа, чине 70·2% од целокупног становништва у Високом. У броју стално настањених породица у Високом њих има 270 у 540 кућа, што значи 68% односно 74·80%. Због тако великог броја муслимана Високо је еминентно муслиманска варош.

Уопште, врло је тамно порекло ових муслимана. Историјске вести су оскудне, а народна и породична предања су код муслимана слабо развијена. Досељени родови сматрају се већ после неколико генерација старинцима, или се асимилију. Док се место одакле се ко доселио како-тако памти, време досељења мало ко памти. У писаним изворима спорадично се помињу поједини муслимани из Високог, али је већина тих помена без значаја, јер су се код муслимана, све до окупације, породична презимена мењала у свакој генерацији.

Врло је вероватна народна традиција по којој је прелажење на ислам у Високом и околини било врло јако. И данас се чује пословица : „Идем у Високо промјенути вјеру“. Знатан број муслимана старинаца у Високом и у околини говори у прилог тачности те традиције. У једном сицилу височког кадије из 1215. год. по Хиџри (1798/99) помињу се многи Височани. Има ту презимена, која и данас постоје, па и ти подаци могу да послуже као доказ за старину појединих родова.

Први муслимани у Високом и околини били су свакако колонизовани Турци под чијим су утицајима и хришћански староседеоци почели примати ислам. Овде је била турска операциона база за Босну у XV веку, и то је највише помогло исламизовању овога краја. Досељавања из других, па и ваневропских, турских провинција, било је, као што ћу ниже показати, и доцније, и њихов број није незнатан. Тако има породица које су пореклом из М. Азије и Африке. Врло је интересантно предање које сам забележио у селу Вјесолићима од једног старца, чија се породица доселила из Будима. По том предању, кад су Турци изгубили Будим, многе се Будимлије населе у самом Високом; они су ту донели табачки занат, подигли табану и табанску џамију. Сви су изумрли и покопани код те џамије. За време рата потпуно је изумрла између осталих и породица Мисирлија.

Куге су биле особито честе и страшне у 18. веку. Било је случајева, по предању, да су поједини крајевни града потпуно опустели, и по улицама се трава косила.

За досељенике из страних провинција карактеристично је да су потпуно асимиловани. Они су се насељавали као чиновници и ислужени војници (они из Арбаније као заштије и сл.). У току 19. века било је врло јако досељавање из Херцеговине и источних крајева (Ист. Босна и Санџак) изазвано политичким приликама тога доба. Нарочито је много досељеника из крајева око Гацка и Требиња. Разлог су њихову досељавању херцеговачки устанци и чести препади Црногораца. Било је, затим, врло јако досељавање из околних села у височком, фојничком и сарајевском срезу, и то у главном из економских разлога и због женидби. Сасвим је незнатан број досељеника из западне и северне Босне.

На овом месту треба да истакнем да у Високом (као и у околини) међу муслиманима ипак нема онолико старинаца колико се обично мисли. Сматрало се да су овде све старинци. Међутим, од 270 стално настањених муслиманских породица на старинце и на оне са сасвим непознатим пореклом отпада 146 породица са 330 кућа, што чини 54% од броја породица, а 61% од кућа. Често су пак два и више родова заједничког порекла. А треба имати још на уму да ће и међу њима бити много давнашњих досељеника који су заборавили своје порекло. Све остало су досељеници.

Односно времена досељавања може се рећи само ово: скоро сви досељеници из Херцеговине, источних крајева, Сарајева, околине Високог, северне и западне Босне доселили су у току 19. века и то пре окупације; само неколико родова је доселило иза 1878. Пре више генерација доселили су се родови који су пореклом из даљих земаља.

Односи између муслимана старинаца и досељеника, односи између појединих досељеничких група као и њихова јачина видеће се из ове табле: (Види таблу на 90. и 91. страни).

*

Православних било је у Високом 1921. год. 659 душа, што чини 16%. Стално настањених било је 81 породица са 130 кућа, 20·4% од свих настањених породица, односно 18·8% од кућа.

Између средњевековног (и оног из првих векова турске управе) и данашњег православног становништва у Високом нема континуитета: све су православне породице досељене. Иако их међу њима има доста непознатог порекла, ипак нема старинаца. О старинцима се овде и у околини води особита рачуна и зову их Бошњацима, а таквих у Високом нема. На самом месту нисам могао утврдити кад су почела њихова досељавања. Највероватније је да су се у Високо почели досељавати почетком, а нарочито крајем 18. и у првој половини 19. века, када је овај крај знатно опустео због исељавања и куга; у исто време насељава се православно елеменат и у околини Високог. У често навођеном сицилу височког кадије из 1798/99 г. помињу се од православних Срба у Високом: Петар Ђебеџија, још два Петра, неки врло поштени Коста, Илија самарџија, Петар самарџија, Војин Ђурчија, Мало туфегџија, Мојсил, Никола, Симо екмекчија, Петар екмекчија, Гаврило Шарац, Бошко, Јован Ђебеџија. И у доцнијим годинама, почетком 19. века, помињу се неки, али такође без презимена, па ни ти подаци немају вредности.

	ОБЛАСТ И МЕСТО ДОСЕЉЕЊА	Породица	Кућа	СВЕГА		У %	
				пор.	кућа	пор.	кућа
I	<i>Сшаринци</i>	118	291				
II	<i>Непознатог порекла, веро- вајно сшаринци</i>	28	39	146	330	51	61
III	<i>Цариград, М. Азија и Африка</i>						
	Цариград	2*	3				
	Медина	1	1				
	Коња	3*	17				
	Хајдин	1	1				
	М. Азија у опште	1	5				
	Черкези	1	1				
	Фес	8*	20	17	48	6.5	9
IV	<i>Арбанија</i>						
	из Враже	2*	11				
	у опште из Арбаније	4	5	6	16	2.2	3
V	<i>Херцеговина</i>						
	Требиње	3	7				
	Јасен код Требиња	1	3				
	Љубушки	1	1				
	Гацко	3	4				
	Столац	1	1				
	Дабар	1	1				
	Загорје	1	1				
	Мостар	1	1				
	Коњиц	4	5				
	Рама	1	1				
	Љубиње	1	5				
	у опште из Херцеговине	6	6	24	36	8.5	6.5
VI	<i>Источни крајеви</i>						
	Сјеница	1	1				
	Призрен	1	1				
	Баковица	1	1				
	Ужице	1	2				
	Викоч (код Фоче)	1	1				
	Устиколина	1	4				
	У опште ист. Босна	1	1	7	11	2.5	2.0
VII	<i>Северна Босна</i>						
	Грачаница	1	2				
	Дубраве (код Тузле)	1	1	2	3	0.7	0.5
VIII	<i>Травник и слив Врбаса</i>						
	Травник	1	1				
	Скопље	1	1				
	Горњи Вакуф	1	2				
	Бугојно	1	1	4	5	1.4	1.0
IX	<i>Фојница с околином</i>						
	Фојница	7	7				
	Подстиње	1	1	8	8	3.0	1.5

	ОБЛАСТ И МЕСТО ДОСЕЉЕЊА	Породица	К у њ а	СВЕГА		У %	
				пор.	кућа	пор.	кућа
X	<i>Сарајево с околином</i>						
	Сарајево	7	7				
	Духри	1	5	8	12	3	2:2
XI	<i>Околина Високог</i>						
	Арнаутовићи	1	1				
	Бањер	2*	10				
	Буци	1	1				
	Брежани	1	1				
	Вареш	4	4				
	Врела	1	1				
	Годуша	1	1				
	Грајани	1	1				
	Грачаница	2	2				
	Добуј	2	2				
	Збиље	2	3				
	Зимча	1	4				
	Какањ	1	1				
	Лука (срез Сарајево)	2	4				
	Моштре	4	4				
	Мулићи	2	2				
	Озраковићи	1	1				
	Поредје	1	1				
	Радовља	2	4				
	Сеоча	1	1				
	Смрековица	1	1				
	Срхиње	1	2				
	Таукчићи	1	1				
	Тушњићи	1	1	37	54	14	10:2
XII	<i>Досељеници из непознатих места</i>			11	17	4:0	3:1
	Свега			270	540		

Напомена: Бројеви обележени звездicom значе да су сви ти родови пореклом од заједничког претка.

Иначе превлађују досељеници из Херцеговине и Босанске Крајине. Ни они, као ни досељеници из других крајева, нису увек долазили непосредно у Високо него етапски, а они што су дошли у Високо из околних села нису из њих старином, него су и ту били досељеници, али су заборављали своје порекло (у околини имају само четири породице „Бошњака“).

Четири породице су пореклом цинцарске и грчке(?). Ни оне се нису непосредно доселиле у Високо него из других места; биће да припадају оним Цинцарима који су се после пропасти Москопоља и других цинцарских центара, населили по северној Србији и Босни. (Види таблу на 93 страни).

Католици. Као и код православних тако и код католика у Високом нема континуитета између данашњих и ранијих. У средњем веку било је у Босни католика насељених само у већим рударским и трго-

	ОБЛАСТ И МЕСТО ДОСЕЉЕЊА	Породица	Кућа	СВЕГА		У %	
				пор.	кућа	пор.	кућа
I	<i>Југоисточни крајеви</i>						
	Арбанија	1	1				
	Бока (Рисан)	1	1				
	<i>Херцеговина:</i>						
	из Бањана	1	1				
	из Никшића	1	1				
	Гацко	1	3				
	Требиње	1	1				
	Љубиње	1	1				
	Столац	2	10				
	Невесиње	1	1				
	У опште из Херцеговине	9	11	19	37	23·4	28·5
II	<i>Источни крајеви</i>						
	Кос. Митровица	1	1				
	Пријеполје	1	2				
	Фоча	1	1				
	Чајниче	1	2				
	Горажда	1	1	5	7	6·2	5·4
III	<i>Бос. Крајина и Зай. Босна</i>						
	Ливно	2	2				
	Герзово	1	3				
	Кључ	1	3				
	Чипуљићи	1	1				
	У опште из Б. Крајине	4	4	9	13	11·1	10
IV	<i>Сев. Босна</i>						
	Дервента	1	1				
	Божинци (срез Дервента)	1	1	2	2	2·5	1·5
V	<i>Сарајево с околином</i>						
	Сарајево	4	9				
	Хаџићи (ср. Сарајево)	1	1	5	10	6·2	7·7
VI	<i>Околина Високог</i>						
	Вареш	3	5				
	Чекрчићи	1	1				
	Врбовик	1	1				
	Горани	1	1				
	Даутовци	1	1				
	Озраковићи	1	3				
	Зимча	1	1				
	Непознато село	1	1	10	14	12·4	10·8
VII	<i>Цинцари и Грци</i>			4	6	4·9	4·7
VIII	<i>Непознатог порекла</i>			27	41	33·3	31·5
	Свега			81	130		

вачким местима и око њих. Тако је било и под Турцима, па, углавном и данас. Међутим, у првој половини 18. в., као што је напред изнето, у Високом нестаје католика. После окупације Босне и Херцеговине, католици — Хрвати и Словенци — понова долазе у Високо и то као чиновници и занатлије. Неки се стално настањују, нарочито пензионери-

сани. Тако данас у Високом има 16 стално настањених католичких породица са 18 кућа што чини само 4% од броја стално настањених родова односно 2.5% кућа.

Досељени су пак

из Словеначке (и Италије).....	4	пор.	са	4	куће
из Хрватске	3	"	"	3	"
из Лице (старином из Босне)	1	"	"	2	"
из Босне и то:					
из Јајца	1	"	"	1	кућом
из Крешева	1	"	"	1	"
из Сутјеске	1	"	"	1	"
Непознато	5	"	"	6	кућа
				Свега 16 пор. са 18 кућа	

Туђих елемената стално настањених има у Високом 30 породица у 60 кућа, тј. 7% односно 8%. Међу њима има

Цигана (мусл.)	16	пор.	са	35	кућа
Јевреја	10	"	"	20	"
Чеха (кат.)	2	"	"	2	"
Румуна (кат.)	1	"	"	1	"
Арбанаса (мусл.)	1	"	"	2	"

Чехе, Румуне и Арбанасе довели су исти мотиви као и католике: служба и занат.

Порекло Цигана је тамно. Они сами не знају ништа о томе. Ретко да који од њих памти и свога деда. Неки Цигани помињу се у сицилу из 1798/99. И међу Циганима је било кретања, колико сам могао разабрати из казивања, и они су сви у родбинским везама са Циганима по околним местима.

Сви су, бар привидно, муслиманске вере. Деле се на *Бијеле* и *Црне Цигане*. Црни се зову и *Кошларима*, (они то име изговарају као котрали). Бијели се од Црних разликују по томе што су нешто отвореније комплексније, не знају или неће да знају цигански, а по ношњи, животу и обичајима настоје да су у свему једнаки са осталим муслиманима, и између једних и других има и женидбених веза. Док Црни само привидно и по имену припадају исламу, Бели се држе верских прописа ислама.

31. јануара 1921. било је у Високом 14 *јеврејских* породица у 25 кућа са 136 душа (3.3% од целокупног броја становништва). Деле се на Јевреје сефардског и ашкенаског обреда. Првих је било 11 породица са 22 куће, а других 3 породице са 3 куће. Од последњих је само један стално настањен као трговац.

Сви су ови Јевреји скорашњи досељеници. Пре окупације Босне и Херцеговине, Јевреји су долазили из Сарајева, где су били насељени, само на пазар у Високо. Затим су почели овде узимати и магаци, а после великог пожара у Сарајеву (1879.) узели су преводити породице и стално се настањивати. Доцније су се неки опет вратили у Сарајево. Само је једна породица доселила из Мостара, а једна (ашкенази) из Мађарске.

Миленко С. Филиповић.